

таксама характэрна згорнутая прапазіцыя, якую спараджае, матывуе каўзальны дэтэрмінант. Менавіта ён вызначае змест паведамлення.

Як сведчыць прааналізаваны матэрыял, семантыка ядзерных прэдыкатаў, якія ўступаюць з дэтэрмінантамі ў адносіны свабоднага далучэння, самая разнастайная: дзеясловы са значэннем руху, перамяшчэння ў прастору, фізічнага ці псіхічнага стану, дзеяння, працэсу, эмацыянальных, сацыяльных адносін. У залежнасці ад формы выражэння дэтэрмінанта можа змяняцца характар прапазіцыйнай абумоўленасці – ад экспліцытнай (неасэнсаванай) да імпліцытнай (прагназуемай, асэнсаванай). Але застаецца нязменным механізм арганізацыі падобных выказванняў: матывацыя факта, падзеі, сітуацыі не прадугледжана валентнаснымі асаблівасцямі ядзернага прэдыката і актуалізуецца самастойным дэтэрмінантам-прапазіодам.

І.І. Савіцкая

ЛЕКСІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ: 20-Я ГГ. XX СТ.

Пры вызначэнні агульных тэндэнцый станаўлення лексічнай сістэмы неабходна зыходзіць з двухбаковасці прыроды нормы, паколькі ў ёй сутыкаюцца і "стыхійныя (заснаваныя на ўнутраных уласцівасцях мовы) маўленчыя навукі і знешнія, сацыяльныя фактары, без якіх немагчыма само існаванне мовы. Літаратурная норма не вызначаецца толькі ўнутранымі заканамернасцямі мовы, і ў той жа час яна і не аб'явава да стану сістэмы мовы" [2, с. 15]. Бурная словатворчая і лексікаграфічная дзейнасць 20-х гадоў была абумоўлена абвясчэннем палітыкі беларусізацыі, уздымам адраджэнскіх ідэй у культурным будаўніцтве, зваротам нацыянальнай інтэлігенцыі да пытанняў чысціні і культуры мовы і актыўным абмеркаваннем іх у перыёдыцы.

Пашырэнне маштабу выкарыстання беларускай мовы прымусіла нацыянальную інтэлігенцыю рэспублікі звярнуць увагу на стан беларускай граматыкі і лексікі. Праца вялася ў напрамках высвятлення найбольш мэтазгодных шляхоў вывучэння і фарміравання слоўнікавага складу беларускай мовы, нармалізацыі і сістэматызацыі наяўных лексічных рэсурсаў. І першапачатковай задачай ставілася складанне беларускага слоўніка, патрэбу ў якім у 1921 г. акрэсліў Я. Карскі: "Яшчэ стаіць вялікая задача складання поўнага беларускага слоўніка. Існуючыя слоўнікі Насовіча (Спб. 1870) і Дабравольскага (Смаленск 1914) носяць дыялектычны характар: яны не ахопліваюць усёй беларускай вобласці... Акрамя таго, гэтыя слоўнікі не поўныя..." [3, с. 26]. Разуменне асаблівага гістарычнага і эвалюцыйнага шляхоў сваёй мовы і краіны прыводзіла даследчыкаў да акрэслення метадаў працы над слоўнікамі: "Тады як задачай, прыкладам, рускага слоўніка, па словах акадэміка Істрына, зьяўляецца пазнаць рускую мову, задачай нашага слоўніка, апрача таго, зьяўляецца яшчэ й апрацаваць нашу мову, выявіць яе, як мову беларускую, прыгодную ня толькі для пісаньня вершаў і штодзённага ўжытку, але й для выражэння ёю самых глыбокіх навуковых ісцін, самых тонкіх адценьняў нашай мыслі" [6, с. 169]. Выказаўшы свае меркаванні адносна

крыніц папаўнення беларускага лексікону, навуковай тэрміналогіі, іншамоўнай лексікі і індывідуальна-аўтарскіх наватвораў, С. Некрашэвіч прыходзіць да думкі, што "ў сучасны момант сярод усёй нашай навуковай працы на Беларусі мы ня бачым другой такой важнай, патрэбнай і неадкладнай, як праца па ўкладанні слоўніка нашай мовы" [6, с. 186].

Актуальныя праблемы тагачаснага мовазнаўства абумовілі і напрамкі нармалізатарскай дзейнасці, асноўным з якіх стала работа па апрацоўцы рэсурсаў беларускіх гаворак, прычым навуковае асэнсаванне гэтай работы было абумоўлена неабходнасцю гістарычнай і этнічнай кансалідацыі нацыі: "У кожным разе ідэал мовы ў літаратурна-гаворачых і пішучых прымушае трымацца пэўных норм і гэтым самым надае літаратурнай мове пастаянства, перашкаджае ёй паддавацца тэй зьменчывасці, якой адзначаецца разгаворна-народная мова. ...Толькі дзякуючы такой кансерватыўнасці, магчыма аб'яднаньне ў часе з мінулымі пакаленьнямі і стварэньне адзінай нацыянальнай шматвяковай літаратуры" [7, с. 86]. Перавага сярэднебеларускіх гаворак у станаўленні беларускай літаратурнай мовы – "мёду, што збіраецца пчоламі з розных кветак і раслін" [5, с. 192], – таксама знаходзіла тлумачэнне: "Як у барацьбе за існаваньне бярэ, звычайна, верх той, хто магутней, так і ў барацьбе за норму бяруць верх тыя факты, якія паспелі атрымаць большае пашырэнне. У такім сэнсе і трэба разумець правільнасць фактаў літаратурнай мовы, па якім шляху (менска-віленскі дыялект + больш пашыраныя факты гутарак другіх мясцовасцей) і адбыўся, прынамсі, у нас, на Беларусі, процэс нормаваньня літаратурнае мовы" [7, с. 88-89].

Веданне надзённых праблем беларускай лінгвістыкі, апора на народны грунт, усведамленне ролі літаратурнай мовы ў сацыяльным жыцці грамадства далі магчымасць Я. Лёсіку напісаць: "Цьвёрда ўстаноўленай, у шырокім значэнні, беларускае літаратурнае мовы яшчэ няма, і гэтая неўстаноўленасць нашае літаратурнае мовы становіцца нам у прыгодзе тым, што дае шырокія магчымасці ды пазваляе перш-на-перш стаць на народны, дыялектычны грунт і ў сваім разьвіцці пайсці за разьвіццём жывое разгаворнае мовы. Іначай кажучы, наша літаратурная мова яшчэ мае поўную магчымасць стаць такою мовай, якою загаварыў бы сам народ, дайшоўшы адпаведнай ступені культурнага разьвіцця" [4, с. 194].

Меркаванне Я. Лёсіка падтрымліваюць і некаторыя сучасныя беларускія мовазнаўцы: "Чым шырэйшыя сферы дзейнасці адпаведнага калектыву абслугоўвае мова, тым большая яе функцыянальная вартасць, тым багацейшы яе лексічны запас, тым больш развітым з'яўляецца граматычны лад мовы" [1, с. 103].

Сацыяльныя фактары функцыянавання беларускай мовы адбіліся і на яе ўнутрыструктурных асаблівасцях. Ажыўленне гістарычнага мінулага беларускага народа як вынік ажыццяўлення адраджэнскіх ідэалаў прывяло да шырокага вывучэння беларускіх летапісаў і слоўнікаў мінулых гадоў, у прыватнасці слоўнікаў І. Насовіча і У. Дабравольскага, з якіх было ўзята ў лексікаграфічныя крыніцы 20-х гадоў надзвычай многа слоў. Гэты працэс

адбываўся не аўтаматычна, а з улікам змен у семантыцы слоў, звужэння ці пашырэння іх семантычнай структуры. Пэўныя ўнутрыслоўныя семантычныя зрухі, якія адбываліся і на працягу 20-х гадоў, далі прастору для працэсаў намінацыі і дэфініцыі, што знайшло адлюстраванне ў тагачасных лексікаграфічных крыніцах. Параўнанне значэнняў слоў у слоўніках М. Гарэцкага і ў Тлумачальным слоўніку беларускай мовы (1977-1984), Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы (1996 і далейш.) таксама дало падставы казаць пра змяненне іх семантыкі. Такім чынам, варта развіваць думку пра тое, што ўнутрыслоўныя семантычныя змены залежаць ад сацыяльных фактараў развіцця і функцыянавання мовы. Пры гэтым яны знаходзяцца ва ўзаемасувязі з сістэмнымі рэсурсамі мовы і абумоўлены ўласнамоўнымі словаўтваральнымі і граматычнымі магчымасцямі.

Станаўленне беларускай дзяржаўнасці і прызнанне беларускай мовы дзяржаўнай стала штуршком для з'яўлення і актывізацыі ўжывання новых лексічных сродкаў беларускай мовы, у тым ліку тэрміналагічных, слаба распрацаваных у дакастрычніцкі перыяд. Ужыванне дыялектызмаў, ці, як яны называліся ў той час, паветалізмаў, таксама патрабавала асобнага разгляду. У тагачаснай беларускай лексічнай сістэме яшчэ не былі вызначаны межы паміж агульнанароднымі і дыялектнымі словамі, таму кожны пісьменнік шырока выкарыстоўваў моўныя багацці роднай гаворкі. Хаця празмернае выкарыстанне дыялектызмаў перашкаджала разуменню мастацкіх твораў, аднак у літаратурную мову пранікалі найбольш тыповыя словы і звароты, формы і сінтаксічныя канструкцыі народнай мовы. Гэта спрыяла своеасабліваму апрабаванню розных сродкаў, замацаванню новых, найбольш адметных з'яў беларускай літаратурнай мовы.

Паколькі ў пазначаны перыяд пры фарміраванні ўстойлівага беларускага лексікону выразна акрэслілася ўзаемасувязь беларускага слознікава складу з лексічнымі сістэмамі польскай і рускай моў, узніклі словаўтваральныя мадэлі і варыянты беларускіх слоў з польскімі або рускімі словаўтваральнымі фармантамі. Такім чынам, адбывалася "селекцыя" словаўтваральных варыянтаў, а таксама запазычанняў з роднасных і няроднасных моў. Прыцягненне ж вузкамясцовых дыялектызмаў дала беларускай мове магчымасць ва ўмовах культурнай і моўнай сітуацыі 20-х гадоў акрэсліць уласны шлях развіцця, узяўшы найбольш прымальнае ад суседніх роднасных моў і замацаваўшы лепшыя свае здабыткі пры дапамозе сродкаў тагачаснай лексікаграфіі. Прыярытэтнымі напрамкамі ў вызначэнні шляхоў развіцця беларускай мовы былі названы арыентацыя на ўласнабеларускія лексічныя і словаўтваральныя сродкі, пераасэнсаванне семантыкі слоў, паглыбленне ў рэсурсы тэрытарыяльных дыялектаў. Можна сказаць, што ў тагачасным беларускім мовазнаўстве і лексікаграфіі панавалі этнацэнтрысцкія тэндэнцыі, якія выявіліся ў імкненні да шырокага ўжывання мовы ў сферах, недаступных для яе ў мінулым, дзейным уплыве на рэгуляванне яе грамадскага функцыянавання, месца ў абслугоўванні сацыяльных патрэб. Гэта знайшло адлюстраванне ў выданні рознага тыпу лексікаграфічных даследаванняў,

масавым абмеркаванні актуальных моўных праблем, папулярызацыі лінгвакультуралагічных ведаў. Адлюстраванне нармалізатарскай дзейнасці ў друкаваных крыніцах сведчыла аб грунтоўнай распрацоўцы лексікаграматычнай сістэмы беларускай мовы, спробах замацавання і кадыфікацыі асноўных словаўтваральных і граматычных сродкаў, заснаваных на фанетычных і словаўтваральных законах жывой беларускай мовы.

Літаратура

- 1.Булахов, М.Г. Особенности интерференции белорусского и русского языков / М.Г. Булахаў // Проблемы двуязычия и многоязычия: Сб. ст. – М.: Наука, 1972. – С. 217-224.
- 2.Горбачевич, К.С. Изменение норм русского литературного языка К.С. Горбачевич. – Л.: Просвещение. Ленингр. отд-ние, 1971. – 270 с.
- 3.Карский, Е. Что предстоит сделать по белорусскому языку и литературе? / Е. Карский // Вестн. Нар. Комиссариата Просвещения. – 1921. – № 1. – С. 25-28.
- 4.Лёсік, Я. Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы / Я. Лёсік // Польша. – 1924. – № 2. – С. 192-205.
- 5.Лёсік, Я. Творы / Я. Лёсік. – Мінск: Маст. літ., 1994. – 335 с.
- 6.Некрашэвіч, С. Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы / С. Некрашэвіч // Польша. – 1925. – № 5. – С. 164-186.
- 7.Харэвіч, А. Мова як ідэал / А. Харэвіч // Польша. – 1925. – № 4. – С. 82-96.

А.Л. Садоўская

БЕЛАРУСКАЯ ЭТНАЛІНГВАЛЕКСІКАГРАФІЯ Ў КАНТЭКСТЕ СЛАВЯНСКАЙ

У сувязі з прыярытэтным становішчам і актыўным развіццём у апошнія дзесяцігоддзі славянскай этналінгвістычнай навукі і выхадам у свет шэрагу аўтарытэтных этналінгвістычных слоўнікаў навукоўцы гавораць ужо пра станаўленне і развіццё *этналінгвістычнай лексікаграфіі* як самастойнага кірунку славістыкі, які рэпрэзентуе інтэгральны падыход да мовы і культуры.

Пачынальнікамі і асноўнымі дасягненнямі этналінгвістычнай лексікаграфіі па праву лічацца маскоўскі этналінгвістычны слоўнік «*Славянские древности*» ў 5-ці тамах, чатыры тамы якога ўжо пабачылі свет (1995, 1999, 2004, 2009 гг.), і польскі «*Слоўнік народных стэрэатыпаў і сімвалаў*» у 7-мі тамах («*Slownik stereotypów i symboli ludowych*»), першы том якога выйшаў з друку ў Любліне ў выдавецтве М. Кюры-Складоўскай восенню 1996 года.

Абодва найбольш вядомыя і значныя этналінгвістычныя слоўнікі рэпрэзентуюць анамасіялагічны і ідэаграфічны падыход пры інтэрпрэтацыі і падачы слоўнікавага матэрыялу – гэта значыць, ад прадметаў і значэнняў да назваў, а не семасіялагічны – ад назваў да семантыкі. Зыходным пунктам пры інтэрпрэтацыі загалоўнага слова ў слоўнікавых артыкулах для аўтараў этналінгвістычнага слоўніка з’яўляецца не слова як назва адпаведнай рэаліі, не канкрэтны абазначаемы словам змест, а сама рэалія, або “рэальны” план народных ўяўленняў пра аб’ект. Тлумачэнне загалоўнага слова ў даведніку падаецца з пункта гледжання семантыкі або функцый адпаведнага аб’екта ў народных уяўленнях. Больш падрабязная інфармацыя размяркоўваецца па